

Комедію «Сон літньої ночі» серед п'єс Шекспіра вперше згадує Ф. Мерес у 1598 р. Під іменем автора вона вийшла in quarto 1600 р. Опублікована також in quarto 1619 р., з якого з урахуванням даних суфлерської книги, текст п'єси було перенесено до folio 1623 р.

Ряд мотивів споріднюють «Сон літньої ночі» з іншими творами цього періоду. Як у «Двох веронцях», основний конфлікт обумовлений непорозумінням між двома парами закоханих. Прийом «п'єси в п'єсі» формально нагадує «Приборкання норовливої» та «Марні зусилля кохання», а перипетії лінії Оберона та Титанії сповнені такої ж таємничої романтики, як і монолог Меркуціо про королеву Меб («Ромео і Джульєтта»). Окремі сюжетні моменти підказані авторові творами Чосера і його улюблених Овідія та Плутарха, а все ж єдиного джерела комедія не мала. Оригінальність твору полягає також у тому, що типові для ранніх творів лірико-романтичний та побутово-комічний плани доповнені казковим сюжетом, у якому своєрідно відбилися головні теми п'єс. Бездоганне відчуття пропорції, з яким здійснюється композиційний зв'язок усіх колізій, образність поетичного стилю, глибокий гуманізм зробили цей твір етапним у творчій еволюції Шекспіра.

Обрамлення п'єси — весілля Тезея та Іпполіти, — численні згадки про елементи шлюбного ритуалу, радісна й світла атмосфера комедії відповідають жанровим ознакам «святкової п'єси», частини урочистостей на аристократичному весіллі, на якому могла бути присутня сама королева. «Сон літньої ночі» скоріш за все був приурочений до весілля графа Вільяма Дербі в 1594 р. Художній рівень комедії та ряд її деталей, — наприклад, Титаніїн опис безупинних стихійних лих (II, 1), який нагадував реальні обставини літа 1594 р., — дозволяють датувати комедію 1594—1595 рр. Написана майже водночас із «Венеціанським купцем», «Приборканням норовливої», трагедією «Ромео і Джульєтта», комедія «Сон літньої ночі» не поступається цим шедеврам багатством художнього змісту.

Афіни часів античності, навколо яких ростуть англійські трави й квіти, де живуть ремісники з типово англійськими іменами й психологією, а молодь, як і в часи Шекспіра, вступає в конфлікт із батьківським диктатом, завдяки казковому сюжету сприймаються як дивний, далекий, але поетичний і художньо цілісний світ. Магія романтики поширюється й на Тезея, і на Іпполіту, які в іншому випадку лишилися б аристократичними маріонетками — *dei machina*. Рис «освіченого монаха» в образі Тезея, на думку критиків, дозволяють бачити в ньому літературний прообраз Генріха V, але саме почуття переможного кохання допомагає йому, разом з чарівником Обероном, виступати мудрим і справедливим вершителем людських доль у фіналі п'єси.

Тема кохання — провідна в комедії. У трагедії «Ромео і Джульєтта» в цей час Шекспір обрав зародження й розвиток любовної пристрасті предметом різностороннього психологічного аналізу. Ліричні герої «Сну літньої ночі» більш однопланові, змальовані з незначною індивідуалізацією: Гермія маленька й смаглява, Гелена висока й білява, Деметрій рішучий та різкий у судженнях, а Лізандр має м'яку й ліричну вдачу. Героїв споріднює більше характерних рис, ніж різниць, що само собою створює умови для нічної «комедії помилок». Кохання-мана, ко-

хання-безумство, любовне шаленство ламає дружбу Гелени та Гермії, змушує забути про клятви вірності Деметрія та Лізандра. Власне, не Оберон чи Пак, а всесильне кохання збиває на манівці, штовхає молодих героїв на сміливі або й нерозважні вчинки. Точність психологічного малюнка Шекспіра надає нічним пригодам закоханих найбільшого значення в розкритті моральної теми п'єси. Стильові образи інших планів комедії — від нехитрих афоризмів Навоя (III, 1) до монологу Тезея про подібність поета, закоханого й безумця (V, 1) — теж підпорядковані поетизації непереборної сили почуття.

Лірична драма героїв зумовлена не тільки суб'єктивними змінами їхніх почуттів, але й історично об'єктивними умовами: похмурою тінню на тлі напівказкових подій постає загроза смертної кари за непослух, що нависає над Гермією. Але жанр казкової феєрії вимагає щасливого кінця. Реставрація гармонії в сфері людських стосунків є наслідком відновлення її між Обероном і Тітанією, в світі природних сил.

Ще Семюел Джонсон, англійський критик і коментатор Шекспіра в XVIII ст., звернув увагу на те, що в назві комедії йдеться про ніч в середині літа (*midsummer*), в той час як її дія розгортається десь на початку травня. Очевидно, в середині літа відбувалась та шлюбна церемонія, до якої написано п'єсу. Вибір же часу основної дії не випадковий. Травневі свята в Англії за давнім, ще дохристиянським звичаєм присвячені весняному цвітінню землі. На початку травня буяння соків у квітах і травах відповідає буянню людських мрій та фантазій, і згаданий анахронізм у атмосфері п'єси-казки виглядає цілком органічно. Зілля, що викликає кохання з першого погляду, життєрадісний, бешкетливий Пак та тендітні ельфи прийшли в комедію Шекспіра з англійського фольклору. Оберон і Тітанія — це витвір авторської уяви, і не дивно, що ці образи багатопланові. Шекспір наділяє царствене подружжя, подібне до Тезея й Іпполіти, безмежною владою над людьми й стихіями, і в той же час прирівнює їх до простих смертних, коли й вони потрапляють у полон до химер власної уяви. Люди й боги в ренесансному нічному царстві Шекспіра рівні перед коханням. Парадоксальним доказом на користь цієї ідеї є і абсурдна закоханість Тітанії в Навоя, перетвореного на осла: високий «романтичний» план комедії таким чином поєднується з «низовим», фарсовим її рівнем.

Постановку афінськими ремісниками «Лютої смерті Пірама й Тізби» звичайно трактують як бурлескну версію теми кохання, а ткача Навоя вважають — разом з Довбешкою («Марні зусилля кохання»), Лансом («Два веронці») та мамкою Джульєтти — неперевершеним комічним героєм ранньої творчості Шекспіра. З іронією змалював автор відверте презирство Іпполіти до спектаклю, а також зверхність Тезея, нездатних зрозуміти щирі почуття, якими керувались незграбні простолюди. Чи не з цього починається в мистецтві усвідомлення й художнє втілення тієї дистанції між митцем і «верхами» суспільства, яке набере самостійного значення в наступні літературні епохи? П'єса про Пірама й Тізбу — це художній документ великої ваги, який доніс до майбутніх поколінь, хай у стилізованому вигляді, народну комедію тих часів. Усі моменти побутової, фарсової лінії твору по-своєму розвивають ідеї ренесансного гуманізму: так, невичерпна енергія Навоя, який хотів зіграти й Лева, й Тізбу, а ще краще — Геракла з усіма

його подвигами, Навоя з його вмінням лишатися собою і в осяячій подобі, і перед реальними жт казковими монархами, свідчить про віру Шекспіра в невичерпні можливості людини у фантазмагорії життя.

Поетична казка Шекспіра привернула увагу його шанувальників на Україні ще в 30-і рр. XIX ст. (нарис про п'єсу І. Я. Кронеберга, спроби перекладу І. В. Розновшенка та В. М. Лазаревського). Великий вплив справила п'єса на задум драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». Поетеса присвятила комедії також однойменного вірша. В 1927 р. Г. Юра поставив комедію на сцені Київського українського драматичного театру ім. І. Я. Франка. На світовій сцені великого авторитету набули інтерпретації комедії в лондонському театрі «Олд Вік», де в ролях Оберона та Тітанії виступали талановиті виконавці ролей шекспірівського репертуару Джон Гілгуд (1929) та Бів'єн Лі (1937). Поетичний спектакль про всепереможну силу кохання створив також відомий режисер англійського театру та кіно Пітер Брук (1971).

Серед кіноекранізацій «Сну літньої ночі» варто згадати американську стрічку режисерів М. Рейнгарта та І. Дітерле (1935) та напрочуд поетичну спробу чехословацького режисера Іржі Трнки розповісти історію шекспірівських героїв мовою лялькового мультіплікату (1959).

ПРИМІТКИ ДО «СНУ ЛІТНЬОЇ НОЧІ»

С. 415. *Тезей, князь Афіський*.— Титул «князь» в античному контексті є анахронізмом, але саме такий титул легендарний Тезей (Тесей), син і спадкоємець афіського царя Егея, мав у «Розповіді лицаря» з «Кентерберійських оповідань» Дж. Чосера, де згадується, зокрема, і завоювання Тезеєм Скіфії, і одруження його з царицею амазонок Іпполітою. Тезей у Чосера теж мав придворного Філострата. Відомості про Тезея Шекспір міг знайти також у «Життєписях благородних греків і римлян» Плутарха (46—120 н. е.), англійський переклад цієї книги вийшов 1579 р.

Амазонки.— легендарне плем'я жінок-воїниць, які жили в Малій Азії й на берегах Меотиди (Азовського моря).

С. 417. *Для тебе батько — все одно, що бог.*— Принцип патріархальних родинних стосунків, якого дотримувалися і в часи Шекспіра.

С. 418. *Чи зможеш ти вдягти убір черниці...*— Приклад анахронізму: в Стародавній Греції не існувало монастирів.

Діана.— тут — богиня дівочої чноти.

С. 420. *Клянусь... стрілою щиро-золотою...*— За міфом, золота стріла Ероса (Купідона) приносила щасливе кохання.

Вечерні голубки.— символ чистоти, постійний атрибут богині кохання Венери.

І тим вогнем, котрий спалив Дідону...— В «Енеїді» Вергілія цариця Карфагена Дідона, покинута Енеем, заподіяла собі смерть, спаливши себе на поховальному вогнищі.